

Marija Stanonik

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana

MITOLOŠKI VIDIK SLOVSTVENE FOLKLORE

Mit nikakor ni enoznačni, ampak polivalentni pojem. Ali, kakor je dejal sveti Avguštín: Vem, zelo dobro, kaj je to, pod pogojem, da se me ne vpraša. Toda če sem vprašan in skušam odgovoriti, sem v zadregi.¹ To je nekaj, kar se ni nikoli resnično pripetilo, je pa vendarle res. Množica razprav o njem priča, da ga ni mogoče dokončno definirati, temveč se mu z definicijami le približevati; če bi ga namreč bilo mogoče ujeti v logične koordinate današnjega sistema mišljenja, bi mit ne bil več mit.

V oporo za iskanje odgovora o mitološki razsežnosti slovstvene folklore skuša članek sestaviti teoretični model, in sicer na podlagi ozaveščenosti razmerij:

1. mit in jezik; 2. mit in literatura; mit in religija; mit in resničnost; mit in zgodovina. Na tej podlagi sestavljena mreža bi bila zaledje za ugotavljanje medsebojnih razmerij posameznih mitoloških razsežnosti slovstvene folklore.

1. Mit in jezik

Živali vse poskušajo in se učijo neposredno s svojim telesom. Človek pa najprej preskuša, preverja, raziskuje s simboli, z mislijo, računom, nato šele pride na poskus s stvarjo samo. Vsaka skušnja je tematizirana z besednim izrazom. Le tako si je mogoče razložiti, zakaj veliko prijateljev narave šele tedaj dobi občutek, da so v ožjem stiku z njo, če poznajo imena rastlin, dreves, živali in drugih pojavov. Kakor da naravo obvladamo šele, ko se ji približamo s prvotno močjo besede. Človek z jezikom ni v pogovoru samo z ljudmi, ampak z vsemi stvarmi. Podeliti čemur koli ime, pomeni ustvariti kaj, ozavestiti si.

Mit je grška beseda in prvotno pomeni: govor, zgodba, bajka, pravljica, skratka nekaj, kar se pripoveduje.² To dokazuje, da je mit življenjsko povezan z jezikom. Je pripoved s pomembnim jedrom, ki ga je pa treba šele izluščiti iz ponazarjalnih podob, metafor.

V obdobju mita je obstajala očarljiva enovitost besede in stvari same in še ni bilo razločka med izrečenim in udejanjenim. Govorjena beseda se telesno uresničuje, je magično navzoča, ustvarja resničnost s tem, ko jo imenuje. Taka beseda je samostojno bitje z lastnim življenjem in skrivnostnimi močmi. Ni sredstvo izražanja človeka, prej narobe: ona je, ki govori iz človeka. Kjer koli danes še živi mit, zmeraj

¹ Milan Stante, O mitu romantične ljubezni, v: *Revija 2000*, Ljubljana 1990, št. 50/51, 259.

² Janez Janžekovič, *Filozofski leksikon*, Celje 1981, 153.

deluje kot ustno izročilo, z ritmom, melodiko in gibanjem. Zato ne smemo zgubiti izpred oči te nujne povezanosti mita z živim govorom. Kajti mit se ne le posluša. Mit se preživlja, ne neločljiv od obreda, je akcija. Zato ima skrajno intenziven naboj neposrednosti, je soudeležba v sveti zgodbi, ekstatičen izstop iz sebe v resničnost mitičnega dogajanja.

Obred je magičen postopek, ki naj ugodno vpliva na neko področje stvarnosti, mit pa je razlaga tega postopka. Nekdanji človek je bil odličen pripovedovalec, imel je dobro izurjen spomin, več je dal na besedo kot dandanašnji. Naučenemu besedilu je pripisoval magično moč in mu izkazoval sakralno spoštovanje. Zato pripovedovalec mita ni smel spremeniti nobene besede: sproti so ga popravljali in nadzorovali. Tako ravnanje pojasnjuje, zakaj so se stari miti in izročila o stvarjenju sveta ohranjala skozi desetisočletja, preden so bila zapisana.³

2. Mit in literatura

Pisava, posebno v prozi, pa ni le nov način izražanja, ampak nov način mišljenja in s tem tudi življenja. Zahteva veliko strožji red pojmovnih odnosov, postane orožje logosa. Logos pa je neusmiljen bojevnik. Takoj ko nastane, poniža govornjo besedo na »zgolj« besedo, sam pa si skozi pisavo pripiše vrednost argumentiranega, razumskega dokazovanja. Namenoma opušča dramatičnost in neposrednost v zameno za trajnost pisanega teksta. Tudi sprejemanje je zdaj bistveno drugačno. Medtem ko govornja beseda kliče k čustveni zavzetosti, prepričanju, si podjarmi poslušalca, zahteva pisani tekst razumsko, kritično udeležbo bralca, omogoča mu akcijo brez reakcije, tj. sodelovanja. Zaposlen je predvsem razum in ne več celotna pahljača človekovega doživljanja in skušnje. Napisati tekst pomeni omogočiti mu status javnosti. Tekst ni več sveti govor, prednost nekaterih, postane skupno dobro, zmeraj dostopen in razpoložljiv. Tako je pisava mitos spremenila v literaturo in mu odvzela svojskost in resničnost. Tisto, kar je mitos ohranilo, ga je tudi izmalčilo.⁴

Vprašanje razmerja med mitom in poezijo – literaturo – je staro toliko kot poezija. Tega razmerja ni bilo treba v novoveški filozofiji nikoli zares reaktualizirati, ker je bilo vedno aktualno. Mitična govorica je predvsem osebnostna, poetična, dramatična in predvsem romantikom je postalo jasno, da obstajajo bivanjske izkušnje, ki se ne dajo izraziti z abstraktnimi in razumarskimi pojmovnimi sredstvi in so potemtakem mitične kategorije pristno in nenadomestljivo izrazno sredstvo, ki ni nič manj utemeljeno, kakor abstraktno ali znanstveno mišljenje.

Mit je zgodba in umetnost, ki je izšla iz mita, ne more biti brez zgodbe. Še posebej dramatika ne. V njej se mora nekaj zgoditi, na zunaj ali navznoter. V tem smislu je mit neizčrpna in od nekdaj izkoriščana zakladnica snovi, motivov in pobud.

Po Hansu Ursu von Balthasarju mit prav s stališča estetike zasluži še prav posebno pozornost. Mitična izrazila niso premišljeni in posplošeni pojmi, temveč konkretne, posamične dogodkovne podobe. Vsesplošno dejstvo in skrivnost bivanja, ki sta nekaj najširšega in ki zajemata vse, tja do meje nič, sta uporabljena oz. skušata biti upodobljena v časovni in prostorski enkratnosti in posamičnosti. Tako tudi mit skuša pojasniti in izraziti transcendentalno lepoto v enkratni podobi. S tem poskusom je rojena umetnost, obenem pa je umetnost vedno tudi bogočastje, ker

³ Anton Trstenjak, *Skozi prizmo besede*, Ljubljana 1989.

⁴ Alenka Goljevšček, *Med bogovi in demoni*, Ljubljana 1988.

je izražanje začudenja nad lepoto bivanja, tistega bivanja, ki usmerja človeka k to bivanje presegajoči skrivnosti. Vir občudovanja in pravega estetskega užitka namreč ni začudenje nad tem, kakšne so stvari, temveč nad tem, da sploh so.⁵

3. Mit in religija

Eno temeljnih meril vsake konsistentne estetike je prav razmerje do mita, se pravi do celotnega in danes hudo načetega območja svetega. Doživljanje svetega je le en vidik. Drugi vidik pa so predstave svetega, ki so med seboj tesno povezane v sistem. Ta vidik je še posebno pomemben, ker bi brez njega sveto ne bilo to, kar je, ostalo bi golo nedoumljivo in neizrekljivo doživljanje. Skušnja svetega že predvideva človekov svet, to se pravi kulturo. Predstave in podobe svetega so urejene v pripovedi, mite. Mit pripoveduje in aktualizira sveto, hkrati pa zadovolji trojno potrebo:

- a) v podobah ustali / konservira srečanja s svetim.
- b) to srečanje prenaša iz roda v rod in z miti je zagotovljeno družbeno občevanje okrog istih verovanj ter obnašanj. Tako določa in oblikuje družbeno življenje.
- c) miti se mislijo v ljudeh, ne da bi se ljudje tega zavedali. Z mitom so najtesneje povezani obredi, kajti sveto ni le pripoved, ampak dejavnost. Z obredi stopi človek v skupnost z bogovi ali pa je deležen njihovih moči. Zato se sakralna dejavnost razlikuje od profane. Pri profani se človek ravna po pravilih vzročnosti, sakralno dejavnost pa urejajo pravila igre.

Mircea Eliade pravi: Danes moremo dojeti nekaj, česar 19. stoletje še slutiti ni moglo. Simboli, miti, prilike pripadajo samemu jedru duhovnega življenja. Lahko jih zakrijemo, okrnemo, razvrednotimo, nikoli pa jih ne bomo mogli zatreti. Simboli in miti prihajajo od zelo daleč. So del človekovega bistva in nemogoče je, da ne bi znova naleteli nanje, pa naj bo bivanjski položaj človeka v kozmosu takšen ali drugačen.

Krščanstvo se je srečalo z mitom v 2. stoletju in odtlej se to srečanje vedno znova ponavlja. To srečanje je kot dokončna napoved boja. Mit hoče vzpon človeka, božja beseda sestop Boga, mit hoče oblast, božja beseda hoče priznavanje nemoči. Mit hoče znanje, evangelij hoče vero. Mit je nanaden, plapolajoč blisk med protislovji, evangelij pa je krotka, potrpežljivost v nedojemljivih napetostih bivanja. Mit trga narazen Boga in svet, ko ju skuša spraviti v magično enoto, evangelij pa zedinja Boga in svet s tem, ko za vedno zapečati razdaljo človeka od Boga. Mit se zato naposled razbije v dvojno nesrečo: v hotenje »biti kakor Bog« in v »tragično eksistenco«, božja beseda pa odrešuje od obojega, ker učlovečeni Bog v zemeljskem trpljenju odrešuje človeka od njegove tragike.⁶ Evangelij razkrinkuje mit. Mit je obupana ošabnost človeka, ki se noče ukloniti pred Bogom in si zato sam utira pot v nebo. Končni rezultat tega poskusa je prav tako grotesken kakor tragičen. To je le ena interpretacija razmerja med mitom in religijo, krščansko vero. Druga je bolj spravljiva, čeprav še zmeraj diferencirajoča: če je vsem mitičnim in religioznim naukom skupno to, da pripisujejo izvir sveta kakemu absolutnemu ali

⁵ Tone Štrukelj, *Potrpežljivost učlovečenega Boga*, III. program radia Ljubljana 1990. Zahvaljujem se mu za poslani tipkopis.

⁶ Drago Ocvirk, *Od svetega k Bogu*. V: *Vrednote*, Ljubljana 1986, 9–10.

celo božanskemu počelu, pa se močno razhajajo, ko gre za podrobnejše opisovanje učinkovanja tega počela. Nasprotno tretje stališče daje mitu visoko ceno, ko ga ima za predujem Razodetja. Miti so nekaka obljuba, ki se izpolnjuje v Kristusu. (Hans Urs von Balthasar).⁷

4. Mit in zgodovina

Mit so dolgo razlagali kot primitivno in neznanstveno obliko človeškega mišljenja in pojmovanja njega samega in človekove položajske izkušnje. Po tej razlagi naj bi bil prva in nezrela stopnja človekove prebujene duhovnosti. Raziskovalci so se prehitro ustavili pri naivnem oboževanju naravnih sil in pri antropomorfnih predstavah, ki jih je moč najti v raznih mitologijah. Šele romantika mu je vrnila pravo ceno. Učila je, da mitična misel ni zastarela in odveč, ampak je lastna človeku v vsakem času. Gre le za to, da jo v vsej njeni čistosti znova sprejememo in zajamemo v stvarnost.

Je pa še drugo vprašanje v zvezi z mitom in zgodovino. Mit pozna ciklično pojmovanje časa. Pradavni človek namreč zgodovinskemu dogodku ni pripisoval nobene vrednosti in njem samem. Vrednost in pomen je tak dogodek dobil le, kolikor je posnemal, postal vzorec dejanja boga ali prednika. Bivanjsko najpomembnejši dogodki ali dejanja so bila vselej zamišljena kot posnemanje nekega pravzora ali pravzorca. Na ta način je zgodovina odpravljena, kajti na svetu se ni nikoli zgodilo nič korenito novega. Tako je mit zamisel o večnem vračanju in ponavljajočem se obnavljanju sveta in kozmogonije, kjer misli o linearnem razvoju, se pravi, o zgodovini še ni. To zanemarjanje /spregledovanje napredka, novosti, kratkomalo zgodovine, ima filozofsko-ontološko ozadje. Čas mitičnemu človeku ne pomeni isto kot nam. Ni abstrakcija, ni homogen in enoličen niz, ampak je vezan na določeno bit ali dogodek. V določenem položaju se zgosti, skrotoviči, razpolaga z magičnimi močmi. Stvarjenje sveta je tak močan čas, prazacetek, nabit z oživljajočimi in očiščujočimi silami. Kozmogonski mit je zato bistvena sestavina vsakega dogajanja. Zmeraj je treba z obredom in magijo priklicati navzočnost pramodela, ki tudi trenutku sedanosti podeli oživljajočo moč. Tako razumljen čas ni predmet spomina – v našem pomenu besede, namreč kot duhovna podoba nečesa, kar se je zgodilo in se nikoli več ne bo in se lahko vrne le v abstraktnem prostoru predstave. Za mitičnega človeka je spomin živa navzočnost preteklega, obrat nazaj po krožnici časa, brez katerega bi kozmos razpadel in se razblinil. Sveti čas je zmeraj nevaren. Takrat se zrahljajo temelji sveta.⁸

Premo linearno dojetanje bivanja pozna svetopisemska zgodovina in na njeni podlagi judovska kultura in kulture, ki so utemeljene na krščanstvu. Stara zaveza je historična in vsa usmerjena v prihodnost; zavedajoč se pomembnosti in smisla vsakega dogodka znotraj časovnega razpona med začetkom in koncem sveta, nova zaveza pa ostvarja vdor večnosti v čas, celote v del, presežnosti v nedovršenost. Vendar to ne pomeni, da je svetopisemski čas goli linearni čas. Svetopisemska zgodovina ima tudi svojo navpičnico, vendar ne zdrsne na raven mitičnega večnega vračanja.

⁷ Tone Stres, Mit, filozofija in razodetje, v: *Bogoslovni vestnik* 31, Ljubljana 1971, 217–249.

⁸ Alenka Goljevšček, *Mit in slovenska ljudska pesem*, Ljubljana 1982, 52–60.

5. Mit in resničnost

Sveta, v katerem je mitologija živela, danes kot celote ni več in o njem vsaj zavestno malo vemo; vendar je po drobcih še zmeraj navzoč in živ, ohranjajo ga umetnost, religije, slovstvena folklor, pojavlja se kot neizbrisen vzorec v naših sanjah, željah, domišljiji. Človeštvo je z mitologijo živelo na tisoče let in rodovni spomin na to preteklost se ne da zlahka zbrisati. Deluje v slehernem izmed nas, v naši podzavesti. Mitologija je preteklost, ki ni pretekla. Zato nam je obenem tuja in domača, odbija nas in nas privlači.

Za razumevanje vloge mitov v sodobnem svetu je izredno pomembna njih spremenljivost. Na variacije v mitih vplivajo osebni faktorji, različne razlage, medsebojni stiki in vplivi med ljudmi pa tudi družbenopolitične razmere (moč, prestiž, status). Variacije v obliki in vsebini mitov nastajajo tudi v različnih časovnih obdobjih. Posamezni elementi mitov se začnejo pojavljati v drugih kontekstih in pride do sekularizacije mitov. Zato ima mit več obrazov, odvisno od tega, ali ga gledamo z očmi vernika ali raziskovalca. Miti aktivno vplivajo na oblikovanje družbeno-kulturnega okolja in so obenem sami produkt tega okolja. To povezanost je razmeroma lahko pokazati ob magijsko-religioznih dejanjih.

Miti vedno izvirajo iz neke socialne situacije in imajo zelo močno občestveno, povezovalno funkcijo. Potreba po skupnosti oz. občestvu je ena temeljnih človekovih potreb. Kolikor bolj je kakšna grupa ogrožena od zunaj (sovražnik) ali od znotraj (ni možnosti za svobodno povezovanje med ljudmi), toliko močnejša bo ta potreba. Vsak tovrstni pritisk briše diferenciacijo, arhaizira družbo in vrača mit. Edini način za kontrolo mita je pluralistična družba. Če mit nastane v taki družbi, nima splošne kohezivne sile, ne more zasedi vsega prostora, ni več edina možnost obstoja, postane stvar svobodne izbire. Zato moderni miti niso več pravi miti, so simulirani, neobvezni (povezujejo le ozke skupine ljudi).⁹

⁹ Zmago Šmitek, Mitologija industrijske družbe. V: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 17, Ljubljana 1977, 17–18.